

Normer, normativitet og normativitetsområder

*Erich Klawonn,
Syddansk Universitet*

I. Indledende bemærkning.

Hvad er normer, og hvori består deres særlige kendetegn - deres 'normativitet'? Følgende er et nærliggende svar:

I centrale tilfælde er normer *standarder*, som definerer en mulighed for overensstemmelse, hvortil der er knyttet en vis *ønskværdighedskaracter*, og en mulighed for uoverensstemmelse, hvortil der er knyttet en vis *uønskværdighedskaracter*. Der er altså 2 elementer involveret i en norm: (1) Standarden og (2) positiv eller negativ ønskværdighedskaracter. Det er med henvisning til kombinationen af disse to elementer, om end primært ønskværdighedskaracteren, at man taler om bestemte emner (handlinger, ting, egenskaber osv.) som mere eller mindre gode, rigtige, eksemplariske osv.; og det er især med henvisning til ønskværdighedskaracteren, at der kan formuleres påbud i bør-form, som dikterer virkeliggørelse eller ikke-virkeliggørelse/afskaffelse af bestemte emner eller udførelse eller undladelse af bestemte handlinger..

I kraft af ønskværdighedselementet er normer forskellige fra blotte *kriterier* for, at noget falder ind under et begreb. Tager man f.eks. begrebet om en gris, er det ikke umiddelbart normativt, selv om det afstikker kriterier for, om noget falder ind under det eller ej. Det er imidlertid begrebet om *en præmiegris*¹ forstået som en gris, der lever op til kriterier, der (af nogle, i en bestemt kontekst) antages at være således beskafne, at det er mere ønskværdigt, at der leves op til dem, end at der ikke gør det.

Hvad kriterier eller ikke-normative standarder er, er et vigtigt alment-erkendelsesteoretisk spørgsmål. I værdifilosofisk sammenhæng er det imidlertid naturen af ønskværdighedskaracteren, der er det væsentligste problem. Når vi overvejer dette, får vi brug for at indføre flere distinktioner, f.eks. mellem *ekstrinsisk* og *intrinsisk ønskværdighedskaracter* – dvs. forskellen

¹ Eksemplet er hentet hos Søren Harnow Klausen: Arbejdsrapport om normativitetsbegrebet, IFPR, SDU 2006.

mellem, om et emne har en afledet (evt. instrumentel) ønskværdighed, eller om det har en ønskværdighedskarakter, som er iboende i det selv.

Det forekommer f.eks. indlysende, at mange af vore normer kan omtales og erkendes som sådanne, selv om deres ønskværdighedskarakter er afledet af interesser eller formål, som man ikke behøver at dele. Man kan f.eks. tilegne sig en viden om de egenskaber, der kendetegner en præmiegris i modsætning til en almindelig gris; og man kan på denne baggrund forstå, hvad der menes med at tale om dyrets egenskaber i 'bør-form' – at f.eks. proportioner, vægt osv. hos en præmiegris 'bør' være sådan og sådan i modsætning til sådan og sådan – uden at der dog heri ligger en for en selv bindende eller tvingende anerkendelse af en iboende ønskværdighedskarakter hos et dyr med netop disse egenskaber. Man kan altså betragte præmiegrisen som i og for sig neutralt fænomen, der tillægges en formåls- eller interesse-relativ værdi, som kombineres med en form for *institutionalisering*, sådan så en bestemt 'værdikliche' vinder indpas og hermed betragtes som 'gældende' på et bestemt område. Analogt forstår jeg udmærket, hvad der menes, når man taler i bør-form i relation til spil: at et bestemt træk f.eks. 'burde' være foretaget frem for et andet i et skakparti – uden at jeg dog opfatter 'bør-præget' ved et såkaldt godt træk som i nogen kategorisk forstand bindende eller forpligtende. Af samme grund mener jeg ikke, at jeg i nogen tungerevejende betydning vil kunne bebrejdes for at foretage dårlige træk i et skakparti (at jeg på baggrund af et ønske om at vinde eller være en god skakspiller kan bebrejde mig selv, er en anden sag – men et sådant ønske kan jo være fraværende). Andre eksempler på denne norm-type er etikettens normer og normer for korrekt sprogbrug.

I alle de her omtalte tilfælde synes 'bør-præget' at være udtryk for et 'hypotetisk imperativ', dvs. det er relativt til et bestemt formål (f.eks. at avle grise, at vinde i skak, ikke at blamere sig i selskabslivet eller i tale og skrift, at kommunikere – eller hvad det måtte være) og bortfalder, hvis formålet bortfalder.

Spørgsmålet er så, om der derudover kan findes værdier, der er *intrinsiske*, dvs. iboende i givne 'sager' eller emner. Dette er et omdiskuteret emne. Den i dag mest udbredte opfattelse er, at der ikke findes egentlige intrinsiske

værdier, idet ønskværdighedskaracter, som synes at være det centrale værdielement, antages at bero på en kombination af et neutralt foreliggende fænomen og bestemt holdning til det. Jeg vil imidlertid hævde, at der er gode muligheder for forsvare påstanden om, at der findes intrinsisk ønskværdighed og dermed forbundne normer på visse områder.

Ifølge klassisk absolutistisk værditeori er der 3 hovedområder for normer, hvis overholdelse kan tillægges intrinsisk ønskværdighed: 1) selvisk værdiforvaltning, hvor man taler om *prudentielle normer*, 2) moral, hvor man taler om *moralske eller etiske normer*, og 3) erkendelse, hvor der tales om *epistemiske normer*. En overordnet opgave kunne så være at undersøge holdbarheden af antagelsen om intrinsisk normativitet m.h.t. alle de 3 nævnte områder.

Som indfaldsvinkel vil det imidlertid være hensigtsmæssigt tage udgangspunkt i den selviske rationalitet. Denne har nemlig, som det vil fremgå, en fundamental status i forhold til andre aksiologiske områder. Som indfaldsvinkel til påstanden om, at der findes intrinsisk ønskværdighedskaracter (dvs. 'intrinsisk værdi'), vil jeg derfor belyse naturen af 'overholdelsesønskværdighed' knyttet til normer for selvisk rationalitet, da dette emne efter min opfattelse er en nøgle til en mere generel forståelse af den intrinsiske normativitets natur.

II. Den prudentielle normativitets natur.

Ud fra en fænomenologisk betragtning – dvs. en betragtning, der alene forholder sig til, hvad der oplevelsesmæssigt 'giver sig' inden for *egensfæren* (dvs. i et 1. persons perspektiv) – synes eksistensen af elementære værdifænomener at være en ubestridelig kendsgerning. Her finder man nemlig emner, som – med Wolfgang Köhlers udtryk - har en iboende 'vektor-karakter', dvs. er af en sådan beskaffenhed, at de udøver en kraft i retning af afskaffelse og undgåelse eller fastholdelse og opnåelse. Tag et fænomen som smerte, som (*ceteris paribus*, og i ublandet form) fremtræder med et uønskværdighedspræg, der 'presser hen mod' afskaffelse og undgåelse, mens lystfølelse eller behag 'presser hen mod' bevarelse og opnåelse. For at

indføre en passende terminologi kan vi tale om *værdipres*,² som kan være hhv. positivt eller negativt afhængigt af vektoralitetens eller 'pressets' retning. Fænomener, der er 'bærere' af værdipres kan betegnes som *værdikarakterer*, og i forlængelse heraf kan der skelnes mellem *positive* og *negative værdikarakterer*.

Værdikarakterernes vektorialitet eller *værdipres* er det mest elementære værdi-fænomen. Fænomener, som det er knyttet til, fremtræder umiddelbart med en handlings- og holdningsmæssig relevans, som afspejler værdipressets styrke og retning. Der er nemlig ikke – som ifølge positivistisk skolelærdom – tale om, at værdifænomener umiddelbart optræder i en 'neutral' form, dvs. uden vektorialitet, og derefter får deres handlingsrelevans ved, at der 'udefra' anlægges en afstandtagende eller bifaldende holdning til dem. Holdningen – og dermed tendensen til handling – bestemmes tværtimod af fænomenets iboende vektorialitet. Et indlysende eksempel er, at man ikke frit kan vælge, hvilken holdning man skal anlægge over for voldsom smerte. Her 'dikteres' man til en afstandtagende holdning af fænomenet selv, dvs. fænomenet er ikke en neutralt foreliggende størrelse, som man alt andet lige kan forholde sig til, præcis som man vil. Og hvad der gælder for simple værdifænomener, gælder også for mere komplekse. Eksempelvis synes præferencen for et liv præget af stor lykke og mening frem for et liv præget af frustration og smerte ikke at være en ren smagssag.

Vi synes hermed at være stødt på elementære værdifænomener med en iboende ønskværdigheds- eller uønskværdighedskarakter – dvs. fænomener, som i så henseende kan minde om de efterlyste intrinsiske værdier.

Førend vi går videre, skal der tages stilling til et par umiddelbart påtrængende emner: 1) værdifænomenernes *subjektive* eller *objektive* karakter; og 2) værdiprægets kontingente eller essentielle karakter i forhold til andre fænomentræk.

Ad 1

Elementære værdipræg i form af umiddelbart givne ønskværdigheds- og uønskværdighedskarakterer er utvivlsomt ontologisk subjektive (dvs.

² Köhler opererer i sin bog *The Place of Value in a World of Fact* (1938) med betegnelsen 'påkrævedhed' (requiredness), som jeg har erstattet med den for mig at se mere naturlige term *værdipres*.

bevidstheds- eller oplevelsesafhængige). Dette fremgår af, at noget kun kan have ønskværdigheds- eller uønskværdighedskarakter *for nogen* – dvs. for et eller flere oplevende subjekter, som værdiprægene 'henvender sig til'. Uden en sådan relation til oplevende væsener, ville værdiprægene ikke kunne udøve noget 'pres' hen mod aktualisering eller afskaffelse (osv.) og ville dermed synke tilbage i en aksiologisk neutral tilstand, ligesom den bevidsthedsuafhængige fysiske virkelighed. Man må i øvrigt være klar over, at mange af de fænomenale objekter, der foreligger for os, både kan have ontologisk objektive og subjektive aspekter. Sekundære kvaliteter som eksempelvis farver og tertiære kvaliteter som skønhed og grimhed er givetvis ontologisk subjektive, selv om de fænomenologisk fremtræder som træk ved objekter, som også har ontologisk objektive (dvs. bevidsthedsuafhængige) egenskaber.

Men hvis værdier er ontologisk subjektive, betyder det så ikke, at vi er afskåret fra at formulere objektivt gyldige værdinormer?

Dette ofte stillede spørgsmål synes at hænge sammen med en sammenblanding af to forskellige begreber om subjektivitet (og objektivitet): *ontologisk* og *epistemisk*:

Ontologisk subjektivitet er en form for væren – den oplevelsesmæssige eller fænomenale. At værdipræg er ontologisk subjektive vil sige, at deres værensform er *oplevelsesmæssig* og ikke f.eks. fysisk eller materiel. I denne forstand er værdiprægene virkelige i fænomenal forstand, dvs. *som oplevelser* – hvilket faktisk er en ganske stærk garanti for eksistens, idet væren og 'visen sig' for rene oplevelsers vedkommende er det samme. Eksistensen af oplevelser, som er netop sådan, som de foreligger oplevelsesmæssigt, kan hermed betragtes som en lige så uomgængelig kendsgerning som eksistensen af *det ontologisk objektive* – dvs. sfæren af bevidsthedsuafhængige (f.eks. fysiske) – størrelser. Det kan endda hævdes (og *er* blevet hævdet!), at oplevelsernes eksistens i endnu højere grad må 'stå fast' end eksistensen af bevidsthedsuafhængige størrelser, idet man for de sidstnævntes vedkommende kan være udsat for fejlkilder (sansebedrag, hallucinationer etc.), som ikke kan gøre sig gældende for de førstnævntes.

Noget ganske andet er *epistemisk subjektivitet og objektivitet*, som betegner hhv. det forhold at meninger kun eller primært er bestemt af følelser og holdninger,

og at de er bestemt af indsigt i naturen af de emner, de handler om. Epistemisk subjektivitet er altså det samme som usaglighed, mens epistemisk objektivitet er der samme som saglighed. Her er der selvsagt tale om noget andet end subjektivitet og objektivitet i ontologisk forstand. Det ontologisk subjektives (dvs. oplevelsessfærens) eksistens kan derfor i princippet være en lige så epistemisk objektiv kendsgerning som det ontologisk objektives (f.eks. den fysiske virkeligheds) eksistens.

Man kan hermed konkludere, at værdiprægenes *epistemiske* objektive eksistens og iboende vektorialitet ikke kan problematiseres ved at henvise til deres ontologisk subjektive natur. Deres eksistens og faktiske natur er ligeså 'hårde' kendsgerninger som eksistensen og naturen af fysiske størrelser.

Ad 2.

Elementære værdikarakterer er ofte variable i forhold til andre fænomentræk. Eksempelvis kan et fænomenalt objekt i et stykke tid og i en bestemt grad have positiv eller negativ vektorialitet, som kan forandre sig og endda skifte fortegn. Et af Köhlers eksempler er, at en middagsret kan miste sit positive værdipræg og antage et negativt som følge af, at man er kommet til at spise for meget af den. Et fænomens værdipræg er således ofte omskifteligt og kausalt afhængigt af andre faktorer – idet det dog samtidig må fastholdes, at værdipræget på et givet tidspunkt foreligger som *intrinsisk* i betydningen *iboende* i fænomenet – og dermed som *holdningsbestemmende*. Fænomenologisk set er det madens umiddelbart givne *aversive karakter*, efter at man har spist for meget af den, der motiverer til en afvisende holdning til endnu en portion, ligesom det var dens tidligere tiltrækkende karakter, der motiverede til at spise for meget. Den kausale baggrund for sådanne omskiftelser annullerer ikke fænomenologien på dette område (analogt med at fysiske egenskaber jo heller ikke annulleres af den kausale baggrund for deres forekomst).

Desuden siger det sig selv, at værdipræg ofte afhænger af, hvem der er erfaringens subjekt, f.eks. således at det, der udøver positivt værdipres på mig, kan udøve negativt værdipres på dig og vice versa. Smagen af østers fremtræder f.eks. som udpræget aversiv for mig, mens den for andre er attraktiv. Elementære værdiprægs psykosociale relativitet hænger bl.a. sammen

med (og muliggøres af) deres ontologiske subjektivitet – som imidlertid er fuldt forenelig med, at de, så længe de består, er fuldstændigt virkelige på niveauet af individuel oplevelse. (Et forhold, vi skal vende tilbage til, er, at ontologisk subjektive værdipræg samtidig kan være 'intersubjektive' i den forstand, at medlemmer af en større eller mindre gruppe – i nogle tilfælde en hel art – kan have lignende værdierfaringer i forbindelse med samme type objekter).

I tilfælde, hvor værdipræg er variable træk hos et emne, kan de omtales som *kontingent-intrinsiske* – dvs. de inhærerer 'logisk tilfældigt' (og derfor ofte midlertidigt) i emnet eller er *accidentelt iboende* i det ligesom andre præg eller egenskaber, der ikke ligefrem er definerende eller essentielle for emnet (f.eks. en ridse i mit skrivebord til forskel for dets udstrækning). Man kan så modsætningsvis antage, at der også kan forekomme invariable relationer mellem værdikarakterer og andre fænomentræk. Når dette er tilfældet, kan værdipræget omtales som *essentielt-intrinsisk* i relation til den samlede helhed, der udgøres af værdipræget samt de egenskaber, det er forbundet med. Man kan f.eks. tænke på forholdet mellem smerte og smertens negative vektorialitet, som synes 'definerende' for smerte som sådan (*at smerte gør ondt*), selv om en smerte også kan have andre egenskaber, f.eks. at være skærende eller hamrende. Uproblematiske eksempler på essentielt intrinsiske værdipræg er dog ikke lette at finde. Eksemplerne ligger nemlig ofte på kanten af det tautologiske: Hvis et fænomen mangler et vist aversivt præg, kalder man det – selv hvis det bevarer samtlige andre træk – normalt ikke *smerte*. Dette er ganske vist (efter min mening med urette) blevet anfægtet af R. M. Hare,³ som mener, at selv voldsom smerte under visse betingelser kan foreligge helt neutralt, uden at disponere for nogen form for afstandtagen; men det fremgår måske klarere, hvis man i stedet taler om *ubehag*. Her kan den aversive karakter selvsagt ikke fjernes, uden at den pågældende fornemmelse ophører med at være ubehagelig. At behag eller lystfølelse er udstyret med positiv vektorialitet, forekommer ligeledes tautologisk og altså ikke videre oplysende. Om der

³ Jf. R. M. Hare: "Pain and Evil", in Joel Feinberg (ed): *Moral Concepts*, Oxford University Press. 1975.

overhovedet kan gives ikke-trivielt essentielt-intrinsisk værdi – evt. af højere orden – er et spørgsmål, som vi skal vende tilbage til.

Distinktionen mellem kontingent- og essentielt-intrinsiske værdikarakterer må for øvrigt ikke forveksles med en distinktion mellem 'subjektive' og 'intersubjektive' værdikarakterer.

Uanset om de er kontingent- eller essentielt intrinsiske, er almindelige 1. ordens værdikarakterer subjektive i ontologisk forstand. Men selv værdikarakterer, som i princippet er kontingent-intrinsiske, kan være 'intersubjektive' i den betydning, at de er fælles for en større eller mindre gruppe af væsener eller personer. En nærliggende analogi er *de sekundære kvaliteter* (med *farve* som det mest prominente eksempel). Her udelukker det forhold, at de fleste antagelig oplever stort set den samme overflade-egenskab ved iagttagelsen af en postkasse eller en moden tomat i normalt dagslys, ikke, at sansekvalitetens 'rødhed' kan være ontologisk subjektiv. Det er endda nærliggende at antage, at den oplevede farvekvalitet beror på iagttageren og ikke på det fysiske objekt i sig selv. Hos objektet per se forekommer der blot en molekylær overfladestruktur, der tilbagekaster lys af bestemte bølgelængder, hvilket hos majoriteten af menneskelige iagttagere foranlediger erfaringen af rødhed som kvalitativt præg. Dette præg – som er, hvad faveprædikamentet ud fra en normal forståelse betegner eller viser hen til – kan hermed betragtes som værende på en gang (i en vis forstand) *intersubjektivt* og *ontologisk subjektivt*. Eller måske mere præcist: farvekvalitetens intersubjektivitet er 'konstitueret' gennem situationsbetingede ligheder mellem subjektive oplevelser hos mange enkelte og forudsætter ikke eksistensen af en bevidsthedsuafhængig, offentligt tilgængelig egenskab hos en ydre genstand.

Man kan nu endvidere forestille sig, at kontingent-intrinsiske værdikarakterer enten umiddelbart er 'intersubjektive' (i den ovennævnte, noget afsvækkede betydning) eller bliver det i højere grad, end det oprindeligt var tilfældet, via social tilpasning kombineret med en middel-mål-forskydning. Eksempelvis fremtræder det aktuelt moderigtige i reglen som smukkere eller smartere end det gårdsdagens mode. Psykosociale intersubjektiviseringsprocesser kan i øvrigt danne baggrund for institutionalisering af værdier og

dertil knyttede hypotetiske normer (jf. eksemplerne med præmiegrisen som normativt begreb og 'det gode træks' normativitet i relation til skak).

Men tilbage til hovedsporet: Den enkelte værdikarakter indeholder – uanset om den er kontingent eller essentielt intrinsisk – en form for *kvasi-normativitet*, idet dens fænomenologiske vektorialitet er ensbetydende med et iboende 'krav på' bevarelse eller afskaffelse etc. Noget ubehageligt indeholder således en ceteris-paribus-'imperativitet', som dikterer ønskværdigheden af fænomenets ophør eller fravær, mens det behagelige omvendt 'dikterer' ønskværdigheden af dets bevarelse eller tilvejebringelse. Disse værdipres er fænomenalt virkelige og kan derfor konstateres på en epistemisk objektiv måde ligesom kendsgerninger på andre områder.

Elementære værdifænomeners holdnings- og handlingsmæssige indflydelse indebærer dog ikke, at de nødvendigvis er holdnings- eller handlings-determinerende. Deres *prima facie* handlingsrelevans kan nemlig relativiseres eller annulleres af en videre værdi-kontekst – som når jeg f.eks. accepterer ubehaget ved at gå til tandlægen, eftersom ubehaget ved at lade være er en tungerevejende omstændighed. Eller når jeg mener, at visse former for momentant behag – f.eks. behaget ved at indtage narkotika – bør afvises set i lyset af forventelige efterfølgende negative værdierfaringer.

I mange – ja sikkert de fleste – tilfælde er det faktiske grundlag for handlinger altså en samlet værdikontekst, som inkluderer aktuelle og potentielle værdikarakterer. Almindeligvis modificerer en mængde af aksiologiske vektorer gensidigt hinanden i den forstand, at der ikke kun tages hensyn til de aktuelle, men også fremtidige og mulige værdikarakterer.

Handlinger, der fremgår af en sådan samlet værdikontekst, er ikke nødvendigvis rationelt velbegrundede. Det er imidlertid interessant at konstatere, at handlingslivet i nogle tilfælde kan relateres til en standard, som synes at besidde en gyldighed, som ikke kun består i en *de facto* handlings-determinerende indflydelse knyttet til en mængde af aktuelle og antciperede værdikarakterer, men som er *de jure* i den forstand, at det må betragtes som *ønskværdigt at overholde den, uanset om man er tilbøjelig til at gøre det eller ej*. Forvaltning af værdi inden for egensfæren kan nemlig betragtes som mere

eller mindre optimal i henhold til et elementært *rationalitets-princip*, som dikterer, at fremtidige værdikarakterer *principielt* (dvs. for så vidt som der ikke er andre relevante forskelle, f.eks. ukendskab til fremtiden) *skal sættes på lige fod med nutidige* – hvilket indebærer at samme grad af værdipres skal tillægges samme betydning, for så vidt som man har indflydelse på dets forekomst eller fravær. At det er selvisk rationelt at følge denne norm fremgår af, at man i paradigmatisk tilfælde *selv* vil komme til at erfare konsekvenserne af at gøre det eller lade være.

Hermed er vi nået frem til et princip for *rationel selvisk* (prudential) *værdiforvaltning* – et simpelt fornuftsprincip, der foreskriver undgåelse af negativ værdi og opnåelse af positiv værdi i størst mulig grad, hvor graden kan bestemmes som resultanten af værdikarakterernes grader af positiv og negativ vektorialitet i nutid og fremtid. Man kan i denne forbindelse tale om et *værdioptimeringsprincip*, som foreskriver undgåelse af negativ værdi og opnåelse af positiv værdi i størst muligt omfang.

Værdioptimeringsprincippet gyldighed hænger sammen med et oplevende væsens selvidentitet – nemlig det forhold, at det er subjekt for nutidige værdierfaringer og vil blive subjekt for fremtidige, som engang vil få præcis den relevans, som de aktuelt nutidige har. At spørge, om man bør overholde optimeringsprincippet, virker på denne baggrund absurd, idet svaret – tautologisk – må lyde: ”Ja, hvis du vil dit eget bedste”. Det siger med andre ord sig selv, at den størst mulige overvægt gennem tid af positiv værdi over negativ værdi *set i et selvisk perspektiv* må være *bedre end* og derfor *at foretrække* frem for mulige alternativer. Den in casu uundgåelige begrundelses-cirkularitet er ikke nogen vanskelighed, men en indikation af, at vi er stødt på et selvindlysende grundprincip – ligesom logikkens grundprincipper, som forudsættes af ethvert forsøg på at begrunde dem.

Med henblik på egensfæren kan overholdelse af værdioptimeringsprincippet betragtes som *en absolut, essentielt intrinsisk værdi*, som har karakter af *egentlig norm*, idet den både har *ønskværdighedskarakter* og *standard-karakter* og kan betragtes som gældende (de jure), uanset om man faktisk (de facto) er tilbøjelig til at overholde den eller ej. En sådan norm synes at være et ’stærkt’ paradigme for, hvad *egentlig normativitet* er.

Bemærk dog: Optimeringsprincippet implicerer ikke en præference for bestemte værdityper frem for andre. Hvis man f.eks. – som det hævdes John Stuart Mill – ud fra adækvat kendskab til begge dele og alt andet lige foretrækker åndelig aktivitet frem for sanselig glæde, kan det kun betyde én ting: at den åndelige aktivitet fremtræder med en kraftigere positiv vektorialitet end den sanselige glæde. Det kan ikke være anderledes, idet graden af værdipres er identisk med graden af (*ceteris paribus*) handlingsmotiverende indflydelse! Hvis jeg trods intens sult foretrækker højtlesning af poesi frem for et velsmagende måltid, udøver den første mulighed åbenbart en højere grad af tiltrækning på mig end den anden. Dvs. hvor mærkeligt det end kan lyde, er højtlesningens anticiperet positive vektorialitet in casu kraftigere end måltidets anticiperet positive vektorialitet. Dette ville i givet fald være en omstændighed, der skulle tages i betragtning, når der tages stilling til, hvad der konkret tjener til værdioptimering *for mig*. Der kan i øvrigt tænkes mere seriøse eksempler – som at udviklingen af eksistentiel selvbevidsthed for en åndeligt avanceret person kan fremtræde med en højere grad af positiv vektorialitet end hvilken som helst form for simpelt behag, hvilket indebærer, at optimeringsprincippet for nogles vedkommende og i nogle situationer kan kræve, at der opteres til fordel for det i banal forstand 'mindre behagelige'.

Endnu en komplikation er, at der i nogle tilfælde forvaltes værdier, som transcenderer det handlende individs oplevelsessfære. Få vil eksempelvis være ligeglade med, hvordan de efter deres død opfattes af deres pårørende. Dette strider imidlertid ikke mod princippet om, at værdi altid er relateret til et eksisterende, oplevende subjekt. For selv om man ikke kommer i direkte berøring med andres opfattelse af en, kan (eksempelvis) ens omdømme efter døden udmærket qua 'intentionalt objekt' (dvs. som noget, man aktuelt kan tænke på og forholde sig til) være en sekundær værdi *inden for livet*, som omfattes af værdioptimeringsprincippet. På denne måde kan tilsyneladende tilværelsestrascenderende værdiforvaltning i reglen 'konverteres' til tilværelsesimmanent værdiforvaltning.

Da begreberne om positiv og negativ værdi inkluderer alle mulige fænomener, som udøver værdipres, synes det i forbifarten bemærket at fremgå, at *æstetisk normativitet* - for vidt som der her er tale om 'ægte' eller

'stærk' normativitet – kan falde ind under den mere generelle kategori *prudential normativitet*. (Ganske vist kan en interesse-bestemt *institutionalisering* af bestemte værdierfaringer og midlerne til at fremkalde dem generere en æstetisk gyldighedsprætention, som ikke er fuldt forståelig ud fra værdioptimeringsprincippet; men dette er ikke i sig selv tilstrækkeligt til at producere en i kategorisk forstand tvingende eller bindende ønskværdighedskarakter – jf. eksemplerne i begyndelsen af denne artikel.)

Ud fra det foregående må man imidlertid acceptere en enkelt – tilsyneladende paradoksal – undtagelse fra princippet om, at resultanten af værdivektorernes styrke og retning bør sættes som absolut norm – nemlig *betydningen af det værdipres, der er knyttet til optimeringsprincippet selv*.

Ideen om overholdelse af værdioptimeringsprincippet er utvivlsomt under normale omstændigheder udstyret med en betydelig positiv vektorialitet. Dette er imidlertid et kontingent intrinsisk træk, idet man kan forestille sig, at ideen om overholdelse af det kan udøve et negativt eller kun svagt positivt værdipres. Der kan derfor forekomme 'prudentielle psykopater', som, vel vidende, at de gør det, hele tiden handler i modstrid med deres egen bedste interesse (og naturligvis efterfølgende fortryder, at de har gjort det, uden at de dog ændrer adfærd af den grund). En vis grad af prudentiel psykopati, som hænger sammen med aktuelle værdikarakterers dominans over antciperede, er endda ganske almindelig. Ikke desto mindre ligger det i optimeringsprincippets *de jure* krav på overholdelse, at det i et selvisk perspektiv må anses for *bedst* at overholde det, eller at det i prudentiel forstand *bør* overholdes.

Differencen mellem *de facto* indflydelse og et *de jure* krav på overholdelse er konstitutiv for egentlig normativitet, idet enhver ægte norm åbner mulighed for overholdelse *eller* afvigelse. Dette har bl.a. den interessante konsekvens, at overholdelse af optimeringsprincippet må betragtes som *en præferenceafhængig, ideal metaværdi*, som i så henseende adskiller sig fra simple værdikarakterer, hvis handlingsrelevans er ligefrem proportional med deres faktiske vektorialitet, og som det forholder sig til som *invariabelt forvaltnings-princip*.

Egentlige normer udøver altså ikke nødvendigvis et direkte værdipres. Når der er tale om egentlig norm, afficeres normens eksistens og gyldighed ikke af graden af motivering til at overholde den, eller af om den faktisk overholdes

eller ej. Dette synes i hvert fald at gælde for den prudentielle normativitets konstitutive princip; og et lignende forhold gør sig gældende m.h.t. moralsk normativitet. Alligevel er overholdelse af normen in casu forbundet med en form for *intelligibel ønskværdighed*, som skyldes 1.ordens værdikaraktererne, som umiddelbart manifesterer en handlingsrelevans i henhold til deres specifikke værdipres. Det er dette fænomen, der er den prudentielt-rationelle værdiforvaltnings 'materie' (eller faktuelle grundlag), og som ønskværdighedskarakteren af rationel praksis beror på.

En anden vigtig konsekvens er, at *værdioptimeringsprincippet har en konstant gyldighed trods 1. ordens værdikarakterernes eventuelle relativitet*. Hvis du f.eks. elsker moderne poesi, mens jeg finder den kedsommelig, så bidrager det alt andet lige (f.eks. forudsat at æstetisk opdragelse el. lign. ikke kan begrundes netop ud fra værdioptimeringsprincippet) til værdioptimering for dig at beskæftige dig med moderne poesi, mens det bidrager til værdioptimering for mig at lade være. *Princippet er det samme i begge tilfælde*. Det mere eller mindre variable aspekt er de ontologisk subjektive 1. ordens-værdier, som princippet 'opererer på', ikke princippet selv. Det påbyder nemlig kun optimering i forhold til fænomenologisk givne grader af værdipres, som kan variere intersubjektivt og over tid i forhold til givne fænomener. Uanset hvilke fænomener, der i den individuelle oplevelses perspektiv er knyttet positiv eller negativ værdi til, må vi med andre ord kunne blive enige om, at det er selvisk-ønskværdigt for enhver af os at udføre handlinger, der ud fra en maksimalt indsigtfuld vurdering alene baseret på værdi-vektorenes fænomenologisk givne retning og styrkeforhold genererer den størst mulige overvægt af positiv værdi over negativ værdi inden for egensfæren. Vi må med andre ord kunne blive enige om *en praktisk norm*, der går ud på, at man i et selvisk perspektiv altid bør *bestræbe sig på* at handle på en måde, som resulterer i værdioptimering inden for ens egen oplevelsessfære.

I denne forbindelse er det aldeles ligegyldigt, om 1. ordens værdierne er kontingent eller essentielt intrinsiske. I det sidste tilfælde har 1. ordens værdierne (dvs. nogle af dem) ganske vist en konstant værdi i 'optimeringsregnskabet'. Men selv hvis samtlige eller nogle af 1. ordens værdikaraktererne er kontingent intrinsiske og dermed variable, kan værdien af

rationel værdiforvaltning betragtes som en *invariabel, essentielt intrinsisk meta-værdi, der kan fungere som en absolut norm*. Den overordnede værdi af rationel værdiforvaltning inden for egensfæren kan således kræve tilsidesættelse af øjeblikkelige værdiprægs kvasinormativitet – som når det vil være til ens fordel at modstå en fristelse, selv om man kunne vælge at give efter for den. Her er der altså tale om en egentlig norm, der både inkluderer *overholdelsesønskværdighed* og *standard-karakter* med dertil hørende mulighed for overensstemmelse eller uoverensstemmelse.

Hvordan man i praksis bedst lever op til den ideale norm for værdioptimering inden for egensfæren, er emnet for den filosofiske lære om *livskvalitet*, der er hovedindholdet i de fleste af antikkens 'etikker' (eudaimonisme, hedonisme etc.) – i modsætning til den nyere forståelse af etik som normer for korrekt adfærd over for andre. Men uanset hvilken lære om livskvalitet, man bekender sig til, må man kunne blive enig om det selvskønlige om i det mindste at stræbe efter værdioptimering i den her omtalte brede forstand. Hvad der kan stå til diskussion, er blot den bedst egnede strategi til dette formål.

Summa summarum: Prudentiel normativitet rummer 2 konstituerende momenter: 1) *værdielementet* – dvs. de faktisk forekommende værdipræg inden for egensfæren – og 2) *fornuftselementet*, som bl.a. dikterer principiel ligestilling over tid af værdikarakterer i henseende til graden af deres iboende vektorialitet. For så vidt som kombinationen af disse to momenter betragtes isoleret, udgør den en norm, som 'på sin egen grund' er kategorisk bydende. *At man altid bør ville sit eget bedste, er prudentielt set en tautologi, uanset om folk i praksis efterlever værdioptimeringsprincippet*. Men tilsyneladende kan optimeringsprincippet i og for sig absolutte gyldighedsprætention komme i konflikt med en anden normtype – *den altruistisk-moralske*. Dette fremgår af, at moral kan kræve en hensyntagen til andres interesser, som ikke er forenelig med optimal hensyntagen til ens egne. For at gøre dette forhold forståeligt, skal vi nu kaste et blik på naturen af altruistisk-moralsk værdiforvaltning.

Det er min påstand, at adgangen til det egentligt moralskes område (eller *etikens*⁴) – og dermed konflikten mellem moral og egeninteresse – åbnes ved, at der til de to tidligere nævnte momenter – *værdi og fornuft* - føjes et tredje: *empati*. Jeg vil nu forsøge at gøre kortfattet rede for dette synspunkt, som jeg andetsteds har argumenteret mere omfattende for.⁵

III. Moralsk normativitet

Ved empati forstår jeg den funktion, hvorigennem fremmedsfæren i større eller mindre grad gøres nærværende for egensfæren. I forlængelse heraf opfatter jeg empati som mulighedsbetingelse (eller i kantiansk betydning: en *transcendental betingelse*) for, at den enkelte kan opfatte sig selv som eksisterende i en verden, der rummer andre oplevende væsener og ikke kun materielle ting. Empati må altså ikke forveksles med en sporadisk forekommende medfølelse. Der er tale om en elementær erkendefunktion, gennem hvilken ens egen livsvirkelighed umiddelbart viser sig som inkluderende andre oplevende væsener, uanset om man har medfølelse og derfor evt. udviser omsorg for dem eller ej (at empati i en vis forstand *disponerer for* medfølelse, er noget andet).

Empati kan være mere eller mindre adækvat, nøjagtigt som tænkeevne, sanseevne og andre erkendefunktioner. Når empati forstås som mulighedsbetingelse for en særlig form for *opfattelse* (som under visse betingelser kan danne baggrund for egentlig *erkendelse*), er der imidlertid primært tale om *et transcendentalt minimum* af empati, dvs. *hvad der skal til, for at fremmedsubjektivitet overhovedet viser sig som sådan*. Hvis jeg opfatter et medvæsen som et andet oplevende væsen og ikke blot som en ubesjælet ting, er det transcendentale minimum af empati *eo ipso* til stede, selv om jeg måske ikke har empati i højere eller mere udtalt grad, og selv om jeg mangler en mere detaljeret indsigt i medvæsenets oplevelser. I den forstand 'perciperes empatisk' en stor del af dyreriget som oplevende væsener, mens (i hvert fald

⁴ I nogle sammenhænge betegner *moral* og *etik* hhv. konkret moralsk praksis og almene principper for en sådan praksis eller den filosofiske disciplin 'moral-lære'. I andre bruges moral og etik som tilnærmelsesvis synonymmer. Da den relevante betydning i reglen fremgår af konteksten, mener jeg ikke, at der er behov for terminologisk præcisering.

⁵ Jf. E. Klawonn: *Udkast til en teori om moralens grundlag*, Odense Universitetsforlag 1996, 1. Del.

for mit vedkommende) end ikke det transcendentale minimum er til stede ved betragtning af en plante.

Som alle erkendefunktioner forudsætter empati i øvrigt *et eksisterende emne*, som funktionen 'handler om'. Hvis en organisme – f.eks. en plante – faktisk ikke oplever noget, kan man ikke i den her nævnte betydning have empati med den (det kan man i en anden betydning: hvis empati forstås som en projektion af egne følelser på et emne, som ikke i sig selv oplever noget, f.eks. en statue, jf. ordets oprindelige betydning: *ind-føling*). Derimod kan der udmærket gives oplevende væsener, som man ikke har empati med, og som dermed ikke erfares som sådanne. Det er eksempelvis muligt, at en østers er et oplevende væsen, selv om den ikke almindeligvis opfattes som et sådant.

For så vidt som moral forstås som *et indbegreb af initiativer, der under tilside-sættelse af selviske hensyn sigter mod værdioptimering inden for fremmedsfæren*, dvs. altruistisk værdiforvaltning, må empati opfattes som en nødvendig betingelse for moral, idet fremmedsubjektivitet må perciperes som sådan, for at det kan være muligt at forvalte med henblik på den.

At empati er en nødvendig betingelse og endda i en vis forstand disponerer for moral harmonerer med vores umiddelbare intuitioner. Hvis man eksempelvis forvolder lidelse uden at være i besiddelse af nogen form for empatisk opfattelse af det berørte medvæsen, kommer man øjensynlig ikke ind under moralske bestemmelser. Man kan tænke på en løve, som falder over en antilope og giver sig til at fortære sit endnu levende bytte. For en menneskelig iagttager kan dette give anledning til afsky over for naturens gru – men som oplyst person fordømmer man ikke løven moralsk. Da den ikke antages at være vidende om antilopens lidelser, betragter man dens adfærd som et moralsk neutralt natur-fænomen. Men lad os nu som et rent tankeeksperiment forestille os, at der er tale om en særlig afart af en løve, som råder over en empatifunktion, gennem hvilken den perciperer lidelserne hos sit bytte, mens de står på. Med henblik på en sådan situation ville de fleste nok være tilbøjelige at tillægge løvens adfærd et aspekt af noget 'ondt' eller se den som tangerende det moralsk problematiske (det kan så være, at man alligevel ikke ville fælde en moralsk dom; men det kan skyldes indsigt i, at moralsk

ansvarlighed ikke kun forudsætter empati, men også f.eks. fornuft og en vis frihed i forhold til egne behov).

Det er tydeligvis empatifunktionen, der gør forskellen. Når empati er fraværende, er der tale om moralsk neutral natur, når empati er til stede, nærmer man sig det moralskes område; og man kommer naturligvis endnu nærmere, hvis det, der 'empatisk perciperes' hos medvæsenet, ikke blot er oplevelser i almindelighed, men (evt. negative) værdikarakterer, hvis forekomst man selv har indflydelse på.

Det ligger i empatifunktionens natur, at den i udgangspunktet virker 'lokalt' eller i det konkrete møde med et andet oplevende væsen. I en sådan situation registreres den anden umiddelbart som en fremmed egensfære, som rummer værdikarakterer, der – ligesom værdikaraktererne i min egen livsvirkelighed – for den pågældende er underkastet værdioptimeringsnormen. Denne indsigt kan nu generaliseres, idet man fornuftigvis må antage, at ethvert oplevende væsen, uanset om man tilfældigvis aktuelt har empati med det eller ej, befinder sig i samme situation. Vi kan hermed konkludere, at der findes en umådelig mængde af egensfærer, der alle – hvad enten man er i berøring med dem eller ej – har samme interne (eller selviske) 'krav på' rationel værdiforvaltning i henhold til optimeringsprincippet.

På denne baggrund kan man forestille sig en handlemåde, der bevidst sigter mod værdioptimering inden for fremmedsfæren (dvs. hos et eller flere, evt. alle andre oplevende væsener). Den styrende ide for en sådan handlemåde kunne være en antagelse om, at idealet om værdioptimering ikke kun er gyldigt for den enkelte, men i transindividuel forstand. Det ville eksempelvis indebære, at værdiperceptionen hos en anden accepteres som *intersubjektivt autoritativ*, således at lidelse hos en anden betragtes som i princippet lige så betydningsfuld som lidelse hos en selv – og dermed som havende et krav på afskaffelse eller afhjælpning, som ikke kun 'henvender sig' til lidelsens primære subjekt, men i princippet (om end med visse begrænsninger) til enhver, herunder en selv.

Denne styrende ide for altruistisk adfærd er *moral-konstituerende*, men kan næppe begrundes uafhængigt af en moralsk præmis, dvs. ikke-cirkulært. Vi kan endda (tautologisk) fastslå, at moralsk adfærd, for så vidt som den strider mod

selviske hensyn, nødvendigvis må være *prudentielt irrationel*. Men uanset om den moral-konstituerende ide betragtes som i anden forstand rationelt bindende eller tvingende (eller om den evt. skal betragtes som et udtryk for et frit valg af rationalitetsform), synes det at stå fast, at det er logisk og i et vist omfang også psykologisk muligt at forstå den og at forsøge at handle i overensstemmelse med den. *Denne mulighed repræsenterer muligheden for moral i strengere, moderne forstand* – dvs. forstået som en handlemåde, der kræver tilsidesættelse af selviske hensyn.

Antagelsen om, at en egensfæres interne 'krav på' værdioptimering ikke kun er gyldigt inden for den pågældende egensfære selv, men slet og ret eller i trans-individuel forstand, synes umiddelbart at implicere et krav om værdioptimering med henblik på enhver individuel oplevelsessfære, som kun begrænses af et tilsvarende krav om værdioptimering med henblik på enhver anden. For den enkelte ville en accept af dette krav indebære en forpligtelse til om fornødent og muligt at sørge for værdioptimering i størst muligt omfang inden for fremmedsfæren – dvs. at man forpligtes til at drage omsorg for flest mulige væsener, der ikke selv er i stand til at foretage den fornødne rationelle værdiforvaltning og derfor har brug for assistance 'udefra'.⁶

Den 'moraliske fordring' behøver dog ikke at få karakter af et urealistisk opskruet krav, som det er aldeles umuligt at leve op til. Fordringen kan nemlig kun træde i kraft under bestemte betingelser, f.eks. at det er muligt for en at yde den relevante omsorg, at man den nærmeststående til at gøre det osv. Desuden medfører subjektets endelighed og lokale situerethed, at 'den moraliske fordring' for det meste melder sig i det konkrete møde med medvæsenet inden for livsverdenen, mens der af den almindelige enkelte kun kan kræves omsorg for ukendte mængder af medvæsener (f.eks. i et globalt perspektiv) i begrænset omfang og på en forholdsvis summarisk måde. Der kan i denne forbindelse skelnes mellem *livsverdensetik* og *systemverdensetik* som delområder, der ifølge sagens natur må fungere på forskellige vilkår. Endelig

⁶ Dette minder om utilitaristernes *størst-hyke-princip*. Afvigelser fra og overensstemmelser med klassisk utilitarisme er dog et af de temaer, som jeg vælger at forbigå i den foreliggende artikel, selv om det forekommer indlysende, at min metaetiske position samt selve normativitetskonceptionen lægger op til en normativt-etisk teori, der på nogle (men ikke alle!) punkter er beslægtet med utilitarismen – hvilket uddybes i 2. Del af *Udkast til en teori om moralens grundlag*.

kan moralen kun kræve bestemte initiativer, ikke deres objektive virkeliggørelse, som afhænger af forhold, der ikke står i subjektets magt (jf Kants udsagn om, at et 'bør' forudsætter et 'kan') – osv. Disse forbehold tenderer mod at mindske svælget mellem moralsk og prudentiel rationalitet – men de kan naturligvis ikke eliminere det.

Ved dette punkt vil nogle sikkert efterlyse en begrundelse for, at den enkelte egensfæres interne krav på værdioptimering (den selviske interesse) kan opfattes som gyldigt i transpersonel (ikke-selvisk) forstand og hermed kan få karakter af et tilsyneladende berettiget krav om altruistisk værdiforvaltning. Det følgende er et forsøg på at angive konturerne af en forklaring⁷:

Qua sekundær præsentation af fænomener inden for fremmesfæren indebærer empati en 'overførsel' af værdipres fra en oplevelsessfære til en anden. Man kan eksempelvis ikke empatisk percipere et lidende medvæsens livsvirkelighed, uden at dets lidelse viser sig som *isoleret betragtet og alt andet lige uønskværdig* – primært naturligvis for medvæsenet, men sekundært for en selv. Og ydermere: Jo mere adækvat perceptionen af værdikaraktererne inden for fremmedsfæren er, i jo højere grad vil deres aksiologiske vektorialitet være repræsenteret i egensfæren og dermed tendere mod at antage præcis den relevans, som de har for det empatisk perciperede med-væsen. Da mindre adækvate former for empati kun kan forstås som tilnærmelser til mere adækvate og i sidste instans til fremmedsfærens givethed for sig selv, synes empatifunktionens 'indre logik' altså at disponere for anerkendelse af fremmedsfærens værdiperception som *gyldigheds-mæssigt autoritativ* for egensfæren.

Det bliver hermed et forståeligt (om end naturligvis ikke universelt accepteret) synspunkt, at værdikarakterer må tillægges samme vægt eller betydning, uanset hvem der er deres subjekt – og at de derfor har samme krav på rationel forvaltning, uanset om subjektet er en selv eller en anden. *Den empatiske erkendelse af værdikarakterer inden for fremmedsfæren kan således tillægges en normativ funktion, som kan rendyrkes og bearbejdes rationelt på sine egne præmisser* – og hermed får karakter af *en norm sui generis*. Normens væsentligste indhold er et

⁷ Denne problemstilling behandles mere indgående de metaetiske afsnit i 1. Del af *Udkast til en teori om moralens grundlag*.

krav om optimal værdiforvaltning med henblik på fremmedsfæren, eller om man vil: *et krav om uselvisk, rationel omsorg for medvæsenet.*

Via empatisk perception opfatter den enkelte altså sig selv som eksisterende inden for en virkelighed, der rummer en mængde oplevende væsener, som alle har et internt krav på rationel værdiforvaltning, hvis gyldighed det er muligt at anerkende og forholde sig handlingsmæssigt til 'udefra'/eksternt – i form af en *vikarierende, rationel værdiforvaltning*. Den konkrete empati kan i nogle tilfælde være så kraftig, at empatimotivering og selvisk motivering er sammenfaldende – som når det er næsten lige så ubehageligt at undlade at reagere på medvæsenets (f.eks. nære pårørendes) lidelse, som hvis lidelsen var ens egen. Den form for fremmedsfære-orienteret omsorg, der udspringer af en sådan motivering, kan betegnes *protoetik*⁸. Det er imidlertid vigtigt at være opmærksom på, at fremmedsfærens 'krav på' rationel værdiforvaltning introduceres i egensfæren via *det transcendentale minimum af empati* kombineret med *en fornufts faktor*. Den sidstnævnte faktor har bl.a. den betydning, at den gør det muligt at sætte sig ud over den konkrete empatis lunefulde karakter gennem en anerkendelse af fremmedsfærens *perseitet* (dvs. at den er, som den er, uanset om ens opfattelse af den er eller mindre adækvat) kombineret med et krav om ensartet behandling af ensartede instanser – f.eks. således, at medvæsener, der i samme grad er nødlidende, og som ikke er i stand til at hjælpe sig selv, opfattes som havende i princippet samme krav på vikarierende værdiforvaltning.

Når kun det transcendentale empati-minimum er til stede, udøver selviske motiver i reglen en højere grad af værdipres end uselviske. Det er imidlertid muligt (dvs. en handlemåde, man kan forestille sig) at sætte sig ud over den selviske rationalitets krav til fordel for en fremmedsfæreorienteret rationalitet, som principielt ligestiller medvæsenets interesser med ens egne. Om man gør det eller ej, synes at bero på et frit valg – dvs. et valg mellem moralsk og prudentiel 'pligt', som minder om den klassiske konflikt mellem pligt og tilbøjelighed. *Moral i strengere forstand kræver, at man i en sådan konflikt-situation opterer til fordel for ubildet, rationel varetagelse af medvæsenets interesser, såfremt disse i*

⁸ Ang. forskellige forskellige former for protoetik samt relationen mellem etik/moral og protoetik, jf. *ibid.* 1. Del, s. 63-87.

den empathiske indsigtsperspektiv kan erkendes at være tungerevejende end ens egne. Da en sådan handlemåde imidlertid strider mod den prudentielle norm om værdisoptimering med henblik på egensfæren, er vi hermed stødt på en konflikt mellem moralsk og prudentiel rationalitet. Da der ikke gives nogen overordnet rationalitet, kan en sådan konflikt kun afgøres gennem et valg, som ikke kan begrundes rationelt, men som til gengæld kan opfattes som bestemmende for en handlingens 'moralske kvalitet'.

Den overordnede moralske norm – *ideen om rationel, ubildet omsorg for medvæsenets velfærd* – er med andre ord et motiv, som kan rendyrkes på dets egne præmisser, og hvis gyldighedsprætention er uafhængig af den faktiske karakter af de handlinger, den gælder for. Givne handlinger kan sammenholdes med denne norm, som hermed kan fungere som *vurderingsgrundlag* for handlingers (og i forlængelse heraf personers) moralske værdi. At en sådan vurdering må finde sted i det rendyrkede moralske og ikke i et selvisk perspektiv, siger sig selv – selv om en handling naturligvis også kan vurderes i det selvisk-prudentielle perspektiv, men i dette tilfælde kun som klog eller uklog, ikke som god eller ond, dydig eller lastefuld.

Moralens og selviskhedens imperativer er således *inkommensurable* i en betydning, der udelukker gensidig gyldigheds-relativering. Uanset om man praktiserer selvisk eller moralsk rationalitet, bevarer begge områder deres særegne, absolutte gyldighedsprætention. Den moralske fordring er absolut set under en moralsk synsvinkel, og den selviske fordring er absolut set under en selvisk synsvinkel. Nærmere kan man ikke komme sagen. Fraværet af en overordnet appelinstant har imidlertid den interessante konsekvens, at den moralske fordring ikke mister sin absolutte karakter ved at blive fravalgt af selviske grunde, ligesom det selviske optimeringsprincip ikke mister sin rent selviske gyldighed, hvis det fravælges af moralske grunde.

En moralsk god handling vil altså typisk være *uklog* set i et selvisk perspektiv. Her er der selvsagt i endnu højere grad end for den prudentielle norms vedkommende grund til at skelne mellem den moralske norm på sine egne præmisser invariante de jure-krav på overholdelse og dens de facto-indflydelse på handlingslivet, der som bekendt er stærkt varierende. Spørgsmålet: "Hvorfor handle moralsk?", som mange vil opfatte som centralt i

denne forbindelse, kan meget vel bero på en fejlopfattelse af moralens natur. Det synes nemlig at efterlyse en form for tvingende rationalitet, som kan determinere til moral – hvilket ville udlette den valgfrihed i forhold til selvisk rationalitet, som er moralens kendemærke, og i øvrigt ville give et helt forkert billede af forholdet mellem menneskelig praksis og moralens krav.

Man skal dog være opmærksom på, at både selviskhed og moral har et fælles anliggende i form af givne værdikarakterer, som i deres egen 'lokalitet' (dvs. den ene eller den anden egensfære) udøver et værdipres og dermed aktualiserer et krav på rationel forvaltning, som i nogle tilfælde kun kan opfyldes gennem indgriben udefra – eksempelvis gennem medlidenhedsmotiveret (protoetisk) eller egentlig moralsk værdiforvaltning, der forudsætter et frit fravalg af selviske motiver. Værdikarakterernes vektorialitet er betingelsen for, at såvel selvisk som uselvisk værdiforvaltning kan bygge på normer, hvis overholdelse kan tillægges en iboende ønskværdighedskarakter.

*Værdikarakterers iboende vektorialitet er således den værdisubstans, som er involveret i begge de hidtil behandlede former for normativitet, og som de respektive områders rationalitet 'opererer på'. Fjernede man denne elementære værdifaktor, ville ønskværdighedskarakteren og dermed handlingsrelevansen gå tabt. (Indirekte anerkendes dette selv inden for en ekstremt rationalistisk moralfilosofi som Kants, hvor den praktiske fornuftsmæssighed, som er pligtens kerne, tillægges en essentielt-intrinsisk ønskværdighedskarakter, som fremkalder en særlig følelse: *agtelse for moralloven*. Isolerede man fornuftselementet fra relationen til værdifaktoren, ville handlings-relevansen gå tabt.)*

De sidste iagttagelser synes at være særdeles relevante for spørgsmålet om eksistensen af andre former for normativitet end den prudentielle og den moralske – eksempelvis, som det hyppigt hævdes, en irreduktibel *epistemisk normativitet*.

IV. Om epistemisk normativitet

Lad os betragte 'epistemisk normativitet' som en 'test case' for eksistensen af andre former for egentlig normativitet end den prudentielle og den moralske.

Spørgsmålet er nu, om standarder for konsekvens, følgerigtighed, velbegrundethed, korrekthed i tænkning og opfattelse osv. opfylder to

betingelser: (1) at have en selvstændig status i forhold til prudentiel og moralsk normativitet og (2) at være normative i ordets fulde betydning, dvs. på en måde, der både inkluderer standard-karakter og essentiel ønskværdighedskarakter. Kun hvis begge disse betingelser er opfyldt, findes der selvstændige og egentlige normer af epistemisk natur.

Det bestrides altså ikke, at man faktisk taler om epistemiske normer – med logikkens regler som et indlysende eksempel. Men man kan betvivle, at overholdelsen af sådanne normer eller standarder har en *selvstændig* ønskværdighedskarakter, eftersom den står i en middel-mål-relation til både moralsk og (primært) prudentiel værdiforvaltning. Uden korrekt erkendelse af den fysiske og sociale virkelighed, overholdelse af regler for logisk følgerigtighed og konsekvens osv., kan ingen former for rationel værdiforvaltning fungere. Men det er ikke ensbetydende med, at erkendelse er et formål i sig selv. Umiddelbart virker det f.eks. ikke indlysende, at en sætning af typen *x er tilfældet* kan begrunde en sætning af typen *man bør vide, at x* – med mindre det af andre grunde er interessant at have kendskab til x.

Et andet moment i sagen er, at hvis man tillagde overholdelse af epistemiske normer en selvstændig ønskværdighedskarakter, ville man tilsyneladende automatisk have klassificeret den som (primært) et element i prudentiel værdiforvaltning, eftersom dette ville betyde, at den epistemiske norm udøvede et vist værdipres, som kan afvejes i forhold til værdipres, som er knyttet til andre fænomener. Et lignende forhold gør sig som sagt gældende for *æstetiske normers* vedkommende.

I denne sammenhæng er det ikke af afgørende betydning, om 'værdikarakteren' ved overholdelse af epistemiske normer antages at være essentielt eller kontingent intrinsisk. Kravet om rationel værdiforvaltning kan meget vel operere på begge typer værdifaktorer. Det er imidlertid et filosofisk interessant spørgsmål, om den epistemiske normativitets eventuelle ønskværdighedsaspekt kan være *essentielt intrinsisk*. Meget ofte er det netop dette spørgsmål, der (efter min opfattelse delvis fejlagtigt) identificeres med spørgsmålet om epistemiske normers 'selvstændighed' i forhold til moralske og prudentielle normer.

Den sidstnævnte problemstilling drejer sig bl.a. om, hvorvidt rationalitet besidder et aspekt af værdi (evt. *prima facie*-værdi), som både er nødvendigt og uafhængigt af en relation til andre værdifænomener (eksempelvis af en forvaltningsrelation til simpel værdi), således at man f.eks. alt andet lige kan antages at være 'forpligtet til' at løse matematiske eller logiske problemer på en korrekt i modsætning til en ukorrekt måde og til at danne sig rigtige meninger om virkeligheden i modsætning til forkerte, uanset om denne aktivitet i øvrigt er til gavn for nogen.

Kan man tro på, at opfattelsens, tankens og handlingens overensstemmelse med epistemiske normer generelt har en sådan værdi? Ikke efter min opfattelse.

Det kan ganske vist næppe stå til diskussion, at overholdelse af rationalitetsstandarder kan have en *kontingent-intrinsisk værdi*. Dette er givetvis et udbredt fænomen, som bl.a. skyldes en *middel-mål-forskydning* i sammenhæng med rationalitetens enorme instrumentelle værdi. At overholdelse af epistemiske normer derudover skulle være i besiddelse af en *essentielt intrinsisk værdi*, virker til gengæld mindre plausibelt. Umiddelbart forekommer det nemlig ikke rimeligt i nogen tungevejende forstand at bebrejde nogen for sjusket tankegang, ulogiske ræsonnementer og svigtende interesse for virkeligheden, *med mindre dette har uheldige konsekvenser af anden art* – hvad det gengæld i reglen har, da det bl.a. tenderer mod at forringe orienteringsevnen og dermed evnen til at opnå behovstilfredsstillelse samt dannelsen af en i psykologisk forstand stabil personlig identitet.

Som vi tidligere har været inde på er der dog et enkelt forhold, der kan synes at placere det konstitutive rationalitetselement hos epistemiske normer i en 'særklasse', nemlig følgende:

Overholdelse af en epistemisk norm er den væsentligste del af indholdet i den ide om *fornuftsmæssighed*, som forudsættes af egentlig normativitet på såvel det prudentielle som det moralske område. Idet rationel værdiforvaltning må betragtes som essentielt ønskværdig, er der her tale om en ønskværdighedskarakter, som der ikke nødvendigvis er fuld 'dækning for' i noget faktisk værdipres. Kravet om værdioptimering inden for egensfæren er *de jure* og står og falder ikke med, om det fænomenologisk melder sig med en

højere eller lavere grad af værdipres, og heller ikke med, om man i praksis er tilbøjelig til at leve op til det eller ej. Det er, som vi har set, prudentielt gyldigt under alle omstændigheder. Rationalitetens ønskværdighedskarakter kan altså ikke entydigt indplaceres på niveauet af de værdipræg, der er den rationelle værdiforvaltnings emne. Derfor kan det forekomme nærliggende at tillægge fornuftsmæssigheden qua mulighedsbetingelse for værdioptimering en form for *sui generis-værdi*, som er værdipres- og præferenceuafhængig.

Man må imidlertid være opmærksom på, at det fornuftsformidlede de-jureaspekt hos prudentiel og moralsk værdiforvaltning først aktualiseres i kombination med de simple værdifaktorerers vektoralitet, da disse er den 'værdisubstans', der betinger ønskværdighedskarakteren ved overholdelse af moralske og (idet moral kan opfattes som en slags vikarierende prudentiel værdiforvaltning) primært prudentielle normer. At en løsreven, totalt unyttig rationalitet skulle have en essentiel værdi, følger ikke og virker ikke umiddelbart plausibelt.

Der kan derfor ikke på dette grundlag hævdes at eksistere normer, hvis overholdelses-ønskværdighed er uden substantiel relation til elementært værdipres gennem tid, sådan som det forudsættes af påstanden om epistemiske normers autonomi i forhold til prudentielle normer.

På den anden side må det indrømmes, at rationalitet i relation til værdiforvaltning øjensynlig har et aspekt af normativitet, som ikke kan reduceres til fakticitet. Selv hvis der ikke findes normativitetsområder, som ikke implicerer forvaltning af 1. ordens værdifænomener inden for egen- og/eller fremmedsfæren (dvs. i bred forstand *nytteværdi*), kan man altså med god ret betragte f.eks. den epistemiske normativitet som et aksiologisk delområde *med visse særtræk*. Hermed åbner der sig et felt af komplekse værditeoretiske overvejelser, som jeg ikke p.t. ser mig i stand til at afslutte, men vil overlade til fremtidige undersøgelser – samt til læserens eftertanke.